

Konec dějin, který se nechystá

Lidstvo má s časem hořkosladký vztah. Neúprosný běh času nám často bere to, co je nám nejdražší, ty dokonalé momenty plné klidu a štěstí. Radost z úrodných let snadno utnou pohromy a hladomory, svatba jen připraví půdu pro rozvod a narození není ničím než signálem pro spuštění odpočtu ke smrti. Stejně rozhodně nás však i vysvobozuje ve chvílích, kdy je nejhůř. Podá pomocnou ruku, vytáhne nás ze dna. Válka vždy nakonec utichne, období sucha dříve nebo později vystřídají deštivé dny, zvlažující vyprahlou půdu. A co umí čas ze všeho nejlépe, je hojit rány a tlumit bolest.

Dalo by se říci, že je čas dobrý a čas špatný, přičemž každý člověk se během svého života (což je mimochodem čas, jenž mu byl na Zemi vyměřen) střetne s oběma. Čas rozhodně není spravedlivý; zatímco k jednomu je milosrdný, k druhému je krutý, a to zdánlivě zcela náhodně, nehledě na charakter dotyčného. Není však ani nespravedlivý, protože čas o těchto důsledcích, o svém vlivu na lidské životy, nepřemýšlí. Čas plyne, nic víc. Lidské osudy jsou mu lhostejné, je sám sobě pánem a nemá postranních úmyslů. Protože nemá žádných úmyslů. A ač si občas přejeme, aby se jen na krátkou chvíli zastavil, neudělá to. Je možné, že kdysi dávno čas neexistoval, bylo jen teď a tady. V určitý moment se však pomyslné stopky rozběhly a už se nikdy nezastaví. Čas vyrazil na svou jedinou, nekonečnou, pouť. Aby však mohl čas putovat, potřeboval mít kam, potřeboval prostor, kterým by se mohl na cestu vydat. A tak tu máme prostor, každý svůj vlastní a zároveň všichni jeden, společný. Čas se tím prostorem probíjí a utváří svět, jak ho známe, přičemž za sebou zanechává pestrou čáru událostí - dějiny. Obsesí společnosti se stalo tuto čáru mapovat, zaznamenávat do tlustých knih a ty knihy uchovávat pro své potomstvo, vydané času na pospas jen o chvílku později.

Lépe nebylo, není a nebude

Jedním z těch, které posedla touha poznat dějiny, byl i Tom Crick z románu *Země vod* britského autora Grahama Swifta. Tom, profesor dějepisu, čáře dějin zasvětil svůj život. Na úvodní stránce knihy svítí tato definice původně řeckého pojmu historia:

Historia, ae, f.

1. zkoumání, bádání, zjišťování
2. a) vyprávění o minulých událostech, dějepis, dějiny
b) jakékoli vyprávění, popis děje, pověst, příběh.¹

Právě tato významová mnohoznačnost je v příběhu *Země vod* dokonale zužitkována. Zkoumání, bádání a následné předávání nabytých znalostí bylo životním posláním a povoláním Toma Cricka. Příběhy, které utvářely náš svět, velké milníky světových dějin, včetně těch nejtemnějších kapitol. To vše musel náš středoškolský učitel zpracovat a zaobalit do několika desítek vyučovacích hodin. S nemenším západem nicméně líčí i významné události svého života, svého kraje a svých předků. Koneckonců, právě malé příběhy každého z nás jsou základní stavební jednotkou velké historie, a v případě rodu Cricků to platí dvojnásob. Celou knihou se tak prolínají dvě možná pojetí historie, dva způsoby uchycení minulosti. Velká historie, ta, kterou Tom tak neodbytně krmí svou třídu, obyčejnému člověku známá pouze z učebnic a dokumentárních filmů. U ní nikdy neznáme celou pravdu, neznáme veškeré okolnosti, neznáme celý příběh. Často z ní vytahujeme jen to, co se nám hodí a nedíváme se na dané problémy komplexně. Jsme nuceni vynechávat na první pohled nepodstatné drobnosti, které však ve skutečnosti mohly mít nemalý vliv na ony slavné události. Nemáme čas ani vůli velkým dějinám porozumět, alespoň většina z nás. O francouzské revoluci víme, že proběhla na sklonku 18. století, víme že přinesla změnu režimu a samozřejmě si pamatujeme rozsáhlé použití gilotin. Známe ale celý příběh? Málokdo. Tyto světové dějiny v románu ostře kontrastují s historií „malou“, ať už místní, rodinnou či přímo Tomovou. Vždyť i jeho vzpomínky, jeho dětství je droboučkou součástí historie Fens, jež je zase malým dílkem v historii Anglie.

Aby tato poznámka o Fens dávala smysl, je třeba představit prostor, ve kterém se příběh *Země vod* odehrává, což ostatně pomůže osvětlit i samotný název díla. Fens je rovinatá oblast v jihozápadní Anglii, kterou protékají řeky Ouse a Leem. Po staletí byl tento region neúrodným kusem země plným mokřad a naneseného bahna. Až poté, kdy rod Atkinsonů dokázal ve Fens nastolit řád a ochočit tamní vodstvo, začala oblast vzkvétat a voda se stala spojencem jejích obyvatel. Díky tomu, že Atkinsonové šikovnými odvodňovacími procesy

¹ SWIFT, Graham. *Země vod*. Přeložila Alena JINDROVÁ. Praha: Dita, 1993. ISBN 80-901214-9-7.

udělali z okolní krajiny obyvatelnou a obhospodařovatelnou půdu a určili řekám pevná koryta, se rozmohla lodní doprava, pěstování pšenice a konečně i vaření piva, další tekutiny úzce spjaté s osudy místních. To vše se v průběhu děje dozvídáme z příběhů, které Tom vykládá svým žákům.

V knize se prolínají tři hlavní časové linie, všechny z hlavy učitele dějepisu. Ta první pokrývá historii Fens od 18. století až do druhé poloviny století dvacátého a během jejího výkladu je zdůrazněna zejména role rodu Atkinsonů v rozvoji tohoto kraje. Tito soukromníci vzali budoucnost regionu do svých rukou a stali se takřka hrdiny, když dali obyvatelstvu vše, co je nutné ke slušnému žití - práci, ať už v pivovaru, nebo u jezu, a zábavu, ať už v pivnici či v pohodlí domova s lahví v ruce. Ze zatopených mokřad vzešla úrodná půda, z pšenice na ní vypěstované uvařili pivo. Dokázali nemožné, dokázali vařit z vody. Ani podnikavým pivovarníkům se však nevyhnula krutá tvář času. Když v iracionálním záchvatu vzteku udeřil Thomas Atkinson svou milovanou manželku Sáru tak, že jí způsobil nevléčitelné poškození mozku, čas už zdánlivě nikdy neběžel jako dřív. Ať šlo o povodně či zhoubný požár, který srovnal se zemí budovu pivovaru, Sára tam vždy byla, i když jen v myšlenkách lidí. Stala se výmluvou, vysvětlením, odpovědí na otázku: Proč my?

Ve druhé linii pozorujeme mladičkého Toma Cricka, kterak za druhé světové války vyrůstá v oblasti, kterou tento konflikt ve skutečnosti téměř nezasáhl. Jako kdyby rovinaté Fens, se dvěma línými řekami a skomírající lodní dopravou, byly příliš nudné i pro něj. Tom a jeho vrstevníci tedy nerušeně chodí do školy, prozkoumávají svou sexualitu a nestarají se o jiný čas než právě teď a o jiný prostor než svou domovinu. Paradoxně největší rozruch ve válkou ztrápeném světě pak vyvolá smrt jednoho z Tomových kamarádů, jehož mrtvola připlouvá po Leemu až k chalupě jezného. Ta řeka, která po staletí dává živobytí nyní ukazuje svou temnou stránku, přináší smrt. Badatelská povaha budoucího akademika se projevuje už v mládí a poklidná dětská léta narušuje téměř detektivní příběh.

Poslední časová linie nám osvětluje, jak se panu profesorovi Crickovi daří nyní. Žije teď v Londýně, se psem a manželkou Mary. S tou se dal dohromady už v mládí, na březích Leemu v polorozpadlém mlýnu, kde byla jeho první a jedinou láskou. Zjišťujeme, že se rozhodl nahradit standardní výuku dějepisu řízenou školními osnovami právě příběhy o minulosti Fens a historkami ze svého dětství. Uchyluje se k tomu poté, co mu čas bere Mary, jeho největší životní jistotu. Data a jména tak ve vyučovacích hodinách nahrazují příběhy a úvahy o významu historie, které často vyprovokuje student Price. Ten, ač se může na první pohled zdát, že jeho agendou není nic než pouhé vyrušování výkladu, je jednoduše

vystrašený. A není sám, pouhý pohled do lidských dějin vyvolává pocit bezmoci, obavy z toho, že se historie bude opakovat. Vždyť i samotný Tom Crick, jenž studiu historie obětoval značnou porci svého času na Zemi, Priceovi tvrdí: „Nevím, jestli poměry byly lepší nebo horší tehdy než v roce 0... Vím jen tolik, že poměry tenkrát vypadaly zle a že vypadají zle i teď.“²

Celá Swiftova kniha je protkána konci. Profesor Crick po čtyřiatřicetileté kantorské kariéře odchází do nuceného důchodu, když je ústav dějin na jeho instituci uzavřen. Také jeho manželství se rozpadá, Mary již není, nebo alespoň není tím, kým byla. Jeho nevlastního bratra Dicka Cricka také čeká konec. Už není členem rodiny, nenáleží souši. Končí jeho život, tak jak jej známe. Ale neumírá, ne nutně. Tom polemizuje také o době příběhů a pohádek jako o ukončené. Idylická léta rozkvětu Fens jsou již pasé, pivo už se v Gildsey dávno nevaří. Nikdo už není na tyto báchorky zvědavý, všichni žijí teď a tady. Všechny tyto konce však zastihuje jeden, se kterým vyrukoval zmiňovaný vzpurný student Price, podle kterého je na historii důležitý jen její nevyhnutelný, blížící se konec.³

Nekonečný souboj s dějinami

Zatímco Fens je oblast na okraji zájmu, knihu *Pravěk a jiné časy* uvádí Olga Tokarczuková slovy: „Pravěk je místo, které je středem vesmíru.“⁴ Tato prostorová definice je obzvláště pravdivá, pokud se na ni díváme očima těch, kteří v této středopolské vesnici vyrůstají. Pro ně skutečně je jejich rodiště středobodem veškerého dění, a to zejména na začátku děje, v roce 1914, kdy byl svět – ve kterém se dlouhé vzdálenosti překonávaly na koňském hřbetu a komunikace se vzdálenými přáteli probíhala pomocí dopisů několikanásobně rozlehlejší než o sedmdesát let později, kdy se příběh uzavírá. Lidé měli strach opustit relativní bezpečí své vesnice, vybájili si neviditelnou hranici Pravěku, za kterou není radno vstoupit, chcete-li se ještě někdy vrátit domů. Každý, kdo tuto hranici překročil, byl uvržen do víru velkého, nebezpečného světa. Byl uvržen do neznáma, které budilo strach.

Historie Pravěku není vůči světovým dějinám lhostejná, právě naopak, je jimi přímo ovlivněna, byla nucena je kopírovat. Díváme se, jak se z obyčejné, poklidné vesnice s aristokratickou hierarchií stane v průběhu dvacátého století válkou zdecimovaná obec čítající několik rozbořených domů a zbytek zdeptaných starousedlíků, které nezlákal život v cizích zemích, velkých městech a kýčovitém přepychu. Jsme svědky toho, že velká historie vždy

² SWIFT, pozn. 1, s. 228

³ SWIFT, pozn. 1, s. 16

⁴ TOKARCZUK, Olga. *Pravěk a jiné časy*. Přeložil Petr VIDLÁK. Brno: Host, 1999. ISBN 80-86055-83-3. s. 5

dožene tu malou, že před nekompromisním během času není úniku. Sledujeme, jak za první světové války trápí vesnici nedostatek mužů, starosti mlynáře padají na bedra jeho manželky a nedostatky pšenice způsobují hladomor. To vše přesto, že válečná fronta je stovky, ne-li tisíce kilometrů daleko. V meziválečném období se zotavuje jak celá Evropa, tak naše vesnice a dílo se může soustředit na radostné aspekty lidských životů. Je čas na plození potomstva, nespoutanou lásku, daří se i obchodu, ti movitější dokonce vyráží prozkoumávat vzdálené krajiny a zbývá jim čas i na umění, které ačkoliv ušlechtilé, rodinu nenakrmí. To vše ovšem zase zarazí druhá válka, která je pro Pravěk ještě mnohem ničivější než ta předchozí, a s jejím příchodem se z vesnice stává nic než zdroj potravy pro nacistické okupanty. Když nám jeden z německých vojáků okupujících Pravěk poodkrývá svůj kus dějin, svou část té čáry, kterou zanechává čas v prostoru, je více než kdy předtím zřejmá ta nepatrnost každého z nás v kontextu velkých milníků historie. Události, kterým jedinec přikládá tak velkou váhu, jsou ve skutečnosti na světové škále pouhými malichernostmi. Koneckonců obyvatelé Pravěku jsou pouhými loutkami na velkém hřišti světa plného utrpení. Jak běží čas a válka se chýlí ke konci, vesnice se ocitá na bitevní linii, osudy lidí se střetávají tváří v tvář s osudem celých národů, celého světa. Jsou to rány, ze kterých se vesnice ani její obyvatelé už nikdy zcela nezotaví. A než by stihl po válce opět na moment zasvitnout plamen naděje, přichází mnozí, tak jako statkář Popělský, téměř o vše. Komunisté mu zabavují veškerý majetek, včetně zámku, jež mu je domovem. A když se Pavel Božský se slovy: „Je třeba žít. Je třeba vychovávat děti, vydělávat, vzdělávat se a stoupat vzhůru.“⁵ pouští zpět do podnikání a získává novou chuť do života, není to ten stejný Pavel Božský, dobrý manžel a otec. Je zlomený časem, který si jej zohýbal k obrazu svému. Zás a znovu se zdá, že budoucnost přináší jen bolest a zmar. Pavel „pochopil, že jeho budoucnost je stejná jako minulost — dějí se v ní věci, které nic neznamenaají, nikam nevedou“, že „za všemi těmi nápady, za vši tou dřinou, byla smrt“ a on se „dívá přímo do očí narození své smrti.“⁶

Tak jako Tom Crick se snaží poznat čas, neodolá tomu pokušení ani statkář Popělský. Chce poznat čas, má v povaze se nekonečně ptát. Začíná minulostí, zkoumá ony historické knihy, studuje starověké civilizace, studuje původ lidstva, studuje i pravěk. Poznání minulosti mu však nenabízí žádné odpovědi, jen další otázky. Začíná tedy o poznání pochybovat, ptá se, zda má studium našich kořenů vůbec nějaký význam (všimněme si, že jde o otázky podobného charakteru, jako které si pokládá vysloužilý učitel dějepisu v Londýně).

⁵ TOKARCZUK, pozn. 3, s. 116

⁶ TOKRACZUK, pozn. 3, s. 130

Neuspokojen žádnou z odpovědí na tyto pochybnosti, ještě více zobecňuje své studium. Od zcela konkrétní krétské kultury se dostává k základním filozofickým problémům etiky, to vše neúspěšně, bez uspokojujícího závěru. Tímto procesem zobecňování svého tázání se dostává až ke konečné otázce, jejíž rozluštění věnuje zbytek svého života: „Kam jdeme? Co je cílem času?“⁷ A odpověď hledá v knize, která není ničím, než převyprávěným Starým zákonem, nebo alespoň jeho částí. Ta kniha je zároveň návodem ke hře, jejímž cílem je „vysvobodit se z pout Osmi světů.“⁸ Ale na jejím konci žádné vysvobození nepřichází, Bůh ztrácí víru ve své dílo a úplně stejně jako běžní smrtelníci pochybuje o budoucnosti.

Ovládnutí času

Přirovnat plynutí času k proudu řeky může působit jako klišé, nicméně v těchto dvou dílech jde o zásadní analogii. V dílu Tokarczukové figurují podobně jako ve Swiftově knize dvě řeky, Bělka a Černá. Jedna „mělká a hbitá“, druhá „divoká a nespoutaná.“⁹ Tyto dvě říčky se následně u mlýna stékají a tvoří jednu silnou řeku. A lidé jakoby občas upadli do proudu a nechali se unášet, jen proto, aby je řeka po pár letech vynesla na břeh, jako Černá rozlévá po březích tisíce žab. Na slunečném břehu potom tráví chvíle klidu, rozvoje a štěstí, které však trvají jen do chvíle, než se opět zvedne hladina a odnese je, bezmocné, dál. Tak jak to dělá čas, který se neptá a bez varování střídá válku a mír, život a smrt.

Voda ve Fens je stejně životadárná, jako je ničivá. Zatímco v Pravěku životy berou dějiny, tady připlouvá mrtvý Freddie po řece, a s ním i předmět doličný. Je tedy řeka spravedlivější než čas? Touží po pravdě? Podobně jako oheň, Ouse a Leem jsou dobrými sluhy a špatnými pány. Vždyť když jsou ovládnuty, skýtají tolik užitečného. Bez nich by Atkinsonové těžko zajišťovali celému regionu živobytí. Ovládnout řeku je trochu jako ovládnout čas, tvarovat její koryto, určovat, co smí a co ne. Člověk si pak připadá mocnější, když dokáže určovat tok řeky, proč by nedokázal určovat tok času? Z této iluze však Atkinsony probouzí studená sprcha v podobě povodní. Je jasné, kdo tady má navrch.

Proč ale všichni touží po ovládnutí času? Snad je to proto, že v obou dílech čas zanechává větší šrámy, než je schopen sám zhojit. Obyvatelé Pravěku i Fens, rodina Nebeských i rodina Cricků se na konci příběhu ocitají v bodu největšího zmaru. Takového

⁷ TOKARCZUK, pozn. 3, s. 56

⁸ TOKARCZUK, pozn. 3, s. 63

⁹ TOKARCZUK, pozn. 3, s. 6

zmaru, že již není síla věřit v lepší zítřky. Těžko věřit, když je každý den hůř, než bylo včera, a lépe, než bude zítra.

Nevzdávat se dokonalosti

„Bůh chtěl být dokonalý a zastavil se. To, co se nehýbe, stojí na místě. To, co stojí na místě, rozpadá se.“¹⁰ Právě vize dokonalosti je tím, co nás dokáže zlomit. Tak, jako čas nikdy nebude spravedlivý, lidstvo nikdy nebude bezchybné. Nenastane okamžik, kdy by neexistovalo utrpení a každý z nás byl šťastný. To však není dostatečný důvod k tomu, se oné vize vzdát. Jen proto, že je nedosažitelná, neznamena, že nemá cenu o ni bojovat. Občas musíme něco obětovat, abychom se mohli posunout dál. Takovým obětním beránkem byl i Pravěk, vydaný napospas moderní době. Dvacáté století se mu stalo osudným, byl čas jít. Také Tomovi Crickovi vzal čas téměř vše, co měl rád, připomeňme však, že nejprve ho tím obdaroval. Čas k nim byl nelítostný. Prožili si peklo, a proto není na místě je vinit ze zoufalosti, kterou pocítují. Uvědomme si však, že takových příběhů je v dějinách nespočet. Nespočet zničených životů, rodin, domů i měst. Přesto všechno však dějiny nekončí, nekončí již tisíce let. Ano, tento svět čeká i nadále mnoho zla, stejně tak jej však čeká mnoho úžasných objevů, mnoho dobrých lidí a mnoho nových učebnic dějepisu. Protože ta cesta, na kterou se kdysi dávno čas vypravil, opravdu je nekonečná.

¹⁰ TOKARCZUKOVÁ, pozn. 3, s. 183